

SIMONCSICS PÉTER

Győrben született, diplomáját Szegeden kapta, a kolozsvári egyetemről ment nyugdíjba. Pomázon él.

Egy Tömörkény-elbeszélés kommentárokkal és mítoszi távlatban

A szöveg

Munkások

Már az egész héten látszott valami kedvetlenedés a töltésen a nép közt, mert ez néha úgy van, hogy bal lábbal kelnek az emberek, és ilyenkor mindenbe fönnakadnak. Alig találkozik egy is, aki ne morogna. Olykor, ha ássa lenn a gödörben a földet, megáll munka közben, és maga elé tekint, azután nekivette a mellét a talicskahámnak, dacos némasággal halad föl a meredek járón, ami a magas töltésre vezet. A munka, amit végez, a legnehezebbek közül való, és aki nem benne nőtt fel, nem bírja csinálni. Ha belekezd is, kidől, vagy fél munkát sem végez. A kubikos tudja ezt, és a tudás önérzetet ad neki, amit emel az is, hogy többet keres, mint más napszamos. Munkája akkor kezdődik hajnalban, mikor már látni lehet a járót, amin föltolja a talicskát, és este akkor végzi, mikor már a járót látni nem lehet. Munkája olyan, hogy a húst, amit télen át magára szedett, egy hónap alatt ledolgozza, szikárok és soványok valamennyien, csak a lábuk szárán állanak hatalmas csomókban az izmok.

Mert télen nem dolgozik. A munkás szintén rangokba van oszolva; a zsákoló tétlen áll télen, mikor befagy a folyó, és nem járnak a hajók, s ha megszorul is, más munkát nem vállal, tavasszal sem megy fölászni valamely kert földjét. Ő zsákoló, azt csinálja, ha van munka – ha nincs: nincs, akkor várni kell, míg lesz. Hasonlóképp van a kubikos. Hogy mit hord a talicskán, azt is keresi ugyan, de nem föltétlenül, ellenben talicska nélkül nem megy semerre. A munka csak abból állhat, hogy talicskán valamit valamerre el kell tolni. Vagy föl, vagy le. Földet föl a magas töltésre, vagy nehéz követ a megapadt nyári vízen az alacsonyálló hajóba. Várat épít-e, vasutat vagy vízi töltést, neki mindegy. Utóbb már a kazlakat is kubikolja a pusztahelyeken. A csalamádé-takarmányt újmódián sok helyen már nem ássák földi verembe, hanem fönt rakják kazalba, s ezután beterítik földdel, hogy abban érjen.

Mint lehetne a kazal tetejére földet hordani, ha kubikos nem volna? A béresféle ilyesmihez nem ért. Jön a kubikosnép, a gödörgazda föltekinti a kazlat, számítgat, hümmög, valamely összegért fölállalja, s nekiállnak. Járót támasztanak a kazal oldalához, s azon a deszkán, amely oly meredek, hogy más ember rajta egymagában nem tudna fölmenni, a kubikos föltolja a talicskát. Estére kelve kész a munka, a gödörgazda átveszi és szétosztja az árát; minden emberre esett akkora napszám, hogy sok diplomás úr vállalná jószívvvel fizetésnek. A talicskába berakják a cók mókot, a bőrszakot, korsót, gyékényt, subát, az oldalba kerül az ásó, a szélre a bogrács, s haladnak odább a kubikusok egymás után, mint a libák, más munkát keresni. Szikár és alacsony emberek, rövid pipákkal, bocskorban, tótnak is nézheti őket, aki akarja,

bár alighanem belehalna a tót, ha egy napra versenyt próbálna velük. Haladnak sebesen, mert soha lassan nem járnak a talicskával; úgy tetszik, mintha a talicska húzná őket, pedig ők tolják.

Nem beszédesek, hallgatagok; ha nem haragszanak, munkában kiállják szót nélkül. Levelet sem írnak haza, csak utalványon küldik az asszonynak a pénzt, úgyis ez a legjobb üzenetvivő. Sokáig odavannak, hónapokon át, olykor tavasztól ősziig. A lakás a gyékényponyva, a bútorzat a suba, az élelem a szalonna és kenyér; ha meleg ételre vágnak, a közös bográcsban főz a bokor tarhonyás húst szolgálván. Bokrok szerint oszlnak meg, mint a halászok, minden bokor főnöke a gödörgazda, aki munkát vállal és számol.

Ez a nép hát már az egész héten kedvetlennek mutatkozott. Már a múlt hét végén, szombaton, valami összezördülésük volt a számolásnál. A mérnök nem úgy számolta ki a gödröket, ahogy ők jónak tartották volna. Kevesebb föld esett ki a számítása végén, és azt mondta némelyik gödörben, hogy csalnak, mert nevelve vannak a bubák. A bubák kerek, toronyforma földoszlop a gödör közepén, amit a gödör ásásakor egy helyben hagynak, s annak a magasságából számítják ki munka végeztével a kihordott földet kubik szerint.

A mérnök a maga módja szerint számol, a kubikosok gödörgazdája pedig csak ásonyéllel, de azért, ha a gödör hamisság nélkül való, leginkább össze szokott vágni a két számadás.

A kubikos azonban ért ahhoz, hogy mint kell nevelni a bubát. A kis földtornyot éjjel finoman elmetszik a közepén, s egy-egy arasznyi földet építvén hozzá, a tetejét ismét ráteszik. Azon ott zöldell az a fű, amely akkor is rajta élt, mikor még mező volt a gödör helyén, s annak ott is kell lenni, mert az a bizonyosság arról, hogy nem történt csalás a bubával. Ezért úgy a közepibe építik bele a földet olyan ügyességgel, hogy aki nem járatos benne, soha észre nem veszi, hogy a bubák nevelve van. Így furfangoskodnak is ott, ahol lehet, mert ez szokás. Mikor a csángókat hazahozták Moldvából, kubikosmunkát adtak nekik, hogy keresetük legyen. Ahhoz tanító kellett, adtak is melléjük öreg kubikosokat, akik legelső sorban arra tanították meg az atyafiakat, hogy mint kell nevelni a bubát, és csak azután fogtak a mesterség egyéb tudományához. – Nem valami jeles dolog, de nekik is van furfangban részük, mikor becsapódnak. Elviszik messze vidékre, munkahely gyanánt jó földet ígérnek, ahhoz képest alkudnak, s amint odaér, látja, hogy be van csapva. Vagy agyagos a föld, vagy kavicsos, de hát hiába, most már hogy jöjjön onnan a messziből vissza? Nem lehet. Csak vágja hát ásjával a földet, és szótalan munkájában az esze azon jár, hogy ennek az ásonak az élet más helyre is bele tudná vágni.

Ilyenkor lassú mozgások támadnak köztük, és összesúgnak a gödörgazdák. Munkájuk, mely úgy folyik, mintha gép végezné, lassúbb. Az arcok elkomorodnak, és más munkásokkal, kik nem kebelbeliek, hamar összekapnak az emberek. A nehéz hangulatot észre lehet venni. Mint ezúttal is, mikor nem oda messze vannak Galiciában, Romániában vagy Boszniában, ahova vasúti töltést építeni viszik őket, hanem itthon, magyar földön építik a gátat a víz ellen. Azok a magas, széles töltések, amik a Tisza partján végig húzódnak, mind az ő munkájuk végtől végig.

Mint nagy lomha kígyók fekszenek esztendőkön át a parton anélkül, hogy valami hasznukat lehetne látni. Oldalaikra odarakva a sok karó, a rözse, a szalma,

hombárokban áll a tömérdek zsák, és semmi látszatja nincsen annak, hogy ezek valamire kellenének. A víz messze van a töltések lábától, túl a fűzeseken, mélyen alatt az árkában, hogy a fák közül még a gőzhajó kéménye is alig látszik ki, ha arra megy. Így áll esztendőkön át az elhagyott várfa. Párját, a túlsó oldalról valót, nem is látni, szürkeségbe vesző fűzfák takarják. Nagy néha egy kocsi vagy nehéz ökrös szekér megy a túlsó oldalon, s úgy látszik, mintha a fák hegyein mozogna. Körül, a messzeségben tornyok látszanak, a sík, lapos táblán meg gőzmalmok kéményei füstölnek igen távol. Közelebb óriás vetések, néhány ér a zsilipekkel, itt-ott egy nádas, megmaradva a régi világból. Ami élő mozgás látszik, csak abban van, ott szárcsák, kacsák és vízbúvár vöcskök laknak.

Mignem aztán egyszer játékos kedve támad a víznek, és nagy sokaságban kezdenek úszni lefelé hallgatag tömegei. Honnan jön az a sok? Ha eddig volt, hol rejtőzött esztendőkön át? A víz a kérdésekre nem felel, csak elhagyja a medrét, és bemegy a fűzfák alá lakni. Aztán a töltés lábához ér, s rajta emelkedik. Most már nem csendes, inkább beszédes: zúg a fák koronái között. És oly gyorsan folyik, hogy nagyon, de azért a lefolyt helyébe újból jön a másik, és szöke színe olykor haragosbarna. A föld föl épített csatorna ilyenkor a két töltés köze, s lent a mélyben virágzó föld, a tanyák, s oda messze falvak és városok...Az a kérdés, hogy van megcsinálva a töltés. Ha rosszul, akkor kitörik az oldala, és hamarosan temető lesz minden. Városokban, falvakban peregni kezdenek a dobok, közérők haladnak kifelé, és kocsikon viszik sebesen a kubikos népet. Gyors és nehéz munka áll be a töltésen. Karóznak, magasítanak, erősítenek. Két-három sor karót meghág a víz, elviszi a rőzsét, és mossa a töltést, akkor újból jön a negyedik sor karó. Egy hét előtt innen a töltésről még nagyon szép akácerdőt láthattál, amint enyhe színével kivált a haragos zöld vetések közül. Most ha keresed, nem látod, a helye üresen és kopáran áll: az erdőt elvitték karónak, s talán azt sem kérdezték, hogy kié.

Nincs úr. Senki sem úr, csak a kubikos meg a mérnök. Van ott katonaság is, amely a távoli falvakból és tanyák közül odahajtotta a munkaerőt, de az csak mellékes munkára való. A kubikos rangban előlép, a kétkezi munkából kiválik a mesterember. Már nemcsak az izmai erejénél fogva több, mint a más, hanem az értelemnél fogva is. Ő látja meg legelsőbb a szivárgást vagy ama veszedelmességet, mikor a nagy lomha töltés arra készül, hogy néhány ölnyire elcsússzon a helyéről. Nem ismeri az éjjelt, nem a nappalt, sárban és esőben áll, áztatja az átcsapó hullám, s munka közben szárad meg rajta a ruha. Nem bírná azt meg más, csak ő, aki tavasztól ősziig szabad ég alatt táboroz. Mérgező daccal feszül neki a dolognak: ha kérdik, csak morog, s úgy áll fogai között a kurta pipa, mintha a világot akarná fenyegetni vele; egyik szerszámot csak azért teszi le, hogy fölkapja a másikat. Pedig hát mit neki ez az egész tájék, s mit neki az a nép, amely már elfáradva, kétségbeesett közönnyel áll?

A morgás végighalad a töltésen. A mérnökök sejtik, hogy valami készül, de még nem tudják: mi. Egy gödörgazda azt kiáltja a töltés tetejéről: – Huja!

– Huja!

A munka zaja után ijesztő nyugalom áll be. A tengernyire nőtt folyó, amelynek nem látni a túlsó oldalát, kavarog, szálfákat vagdos a töltéshez, és átdobálja rajta a hullámain a kitépett karókkal együtt. Már nagyon mérgező. Csupa sár az egész töltés,

mert hisz a háta mögül is a szivárgó vízből hordták már a földet a tetejére. A végig sáros, csatakos alakból, aki elősiet, aligha nézné ki valaki az urat, mert itt nem érnek rá ruhát váltani.

– Mi az emberek, mi az? – kiáltja messziről. – Mi van itten?

Nem felel a kérdésre senki, csak egy gödörgazda mutat gúnyosan a sárga tengerre, és azt mondja:

– Víz.

Hát az van csakugyan sok. A túlsó partnak nyoma se látszik, az ártér fái mind eltűntek, a nagy folyózuhatagon ott-ott úszik egy házfedél, valamely csőszházból, amit elsodort. A végig nedves töltésen olyképp veri át a szél a hullámot, hogy messziről fehér, röpködő vitorláknak látszanak. És úgy látszik (tévedés-e, nem-e?), hogy ez a hosszú sárhegy inogna. Ahol a szél nagyon nekifekszik a víznek, és a parthoz nyomja, ott mintha tágulna a töltés. Mozog mint a gyékényponyva, ha a szél veri.

– Hát mi bajuk van, hogy nem dolgoznak? – kérdezi a mérnök. – Hiszen úgy elszakad a töltés!

– El – hagyja rá egykedvűen a kubikosfőnök.

A többiek hallgatnak. A gödörgazda folytatja:

– Ha a víz mög nem száll, elszakad bizonyosan. Hiába itt már a munka, hiszen sárra sarat hánynunk. Az ásó nyomán fölfakad már a víz. Nézze csak, uram, itt e, ahun most állunk, még ma mög szakad a töltés. Lent a padkája már három hej jön el van repedve.

– Hát meg kell fogni! – kiáltja a mérnök. – Dologra, mindenki oda! Van zsák, karó elég! Csak sebesen no, emberek!

– Csak lassan – mondja a gödörgazda. – Dógozunk uram, amíg csak át nem szakad a töltés. ott löszünk rajta, pedig ha nem száll mög a víz éjjel, valahun átszakad. Hisz úgy mozog már, mint mikor a kígyó csúszik.

– Hát mi a kívánságuk?

– Nem ögyéb, minthogy most már hitelbe nem dógozunk. Nézze csak az úr – magyarázza az ember, és odasereglenek a többiek –, én abba vagyok beleállapodva a cimborákkal, hogy szombatig már nem löszünk itten. Addig nem várhatunk a pénzzel, mert ha elszakad a töltés, mindönki szétszalad, amerre lát, osztán sönki se fizet ki bennünket.

– Dehogynem – szól a mérnök.

– Nono – felel nyugodtan az ember –, mink már jártunk úgy. Hát most azt akarjuk, hogy ami kubik eddig vót a hétön, fizesse ki mingyár. Ezöntül mög nincsen kubik, hanem napszámba mén a munka fejenkint.

Keserűen felel a mérnök a bocskoros embernek:

– Persze, aki meg van szorulva, azzal könnyű így beszélni.

Kissé zavarodottan védekezik a gödörgazda:

– Szögényök vagyunk... Aztán máskor is jártunk már úgy...

Halad a töltésen errefelé egy másik sáros úrfurma alak, egy katonatiszt. A kirendelt fegyveres erő parancsnoka, aki most vizitálja az őrseit. Nagy, hatalmas, nyers őszinteségű ember, ha akrobatának menne, bizonyára jobban élne, mint ahogy most itt a töltésen csatangol a havi nyolcvan forintokért, és három hete nem látott

borbélyt. Maga iránt semmi elővigyázattal nincs, még őrt sem járát a háta mögött, s ha a karóhordó szekér elakad, odamegy segíteni, hogy kirántsa a sárból. Megszerette már mind az itt dolgozó ember, hozzá a szörnyű erejével, hatalmas hangjával is imponál.

– Hát itt mi van? – kérdezi, ahogy odaér.

Mondani kezdené a gödörgazda, de a mérnök a szavába vág, és elmondja a bajt.

– Ebben igazuk van – véli a főhadnagy. – Hát nem bírsz most pénzt adni nekik?

– Nem.

– Nincsen? – kérdezi ez leverten.

– Dehogyan nincsen – mondja mérgesen a mérnök –, van itt tízezer forint, de mindet ezresben küldték ide az okosak. Hát hol váltsam én most föl itten?

– Hát a többi szakaszon?

– Nem tudom. Ha van apróbb pénzük, úgysem adják ide, mert nekik is kell.

A bocskoros, sáros alakok egyre hangosabban beszélnek, hogy mi lesz? Lesz, vagy nem lesz? A gödörgazda rögtön hátrafordul, és csöndet int, de már az ő szava nem sokat ér.

– Adj ide egy ezrest – mondja a katona. – Más itt nem segít.

– Hát a katonaság? – kérdezi a mérnök.

– Az én tizenöt emberem két mérföldnyire van egymástól. A kényszer különben sem használ, több kárt tehet a kubikos, mint hasznót, ha akar.

S az ezrest lobogtatva a kezében, odalép a tiszt az ásós, csákányos kubikosok közé.

– Nem lehet fizetni, emberek – mondja. – Nincs aprópénz. Hanem pénz van, itt is az ezres bankó, de van még több is. Mindenki láthatja, hogy itt nincs trafikosbolt, ahol váltanának.

– No, az nincs – szóltak a tömegből.

– Hát itt a pénzük nálam, a mérnök úr ideadta nekem. Akármilyen lesz a töltéssel, a pénzüket nálam mindig megtalálják. Megbiznak-e bennem hát, mi?

– Honné! Mög hát! – hallatszik mindenfelől, csak a gödörgazda szól:

– Hanem...

– Nos?

– Ha elszakad a tötés, ami hummink itt vesz, mögfizetik-e?

A főhadnagy rámutat a pénzre:

– Az is itt van benne.

– Hát akkor gyerünk – int az embereknek a gödörgazda, és mennek a bocskorosok mind vissza az elhagyott munkához. Kopog a nehéz furkó a karókon, nyikorog az ázott talicska, és ásós emberek keresik a töltés háta mögött, hogy hol lehetne még egy kis százaz földet találni. Mérik a vizet szinte percenkint, hogy megszáll-e, de nem száll. Nem az az idő ez, mikor a víz egyszerre apadni kezdjen csak úgy magamagától, hanem apadna, ha a túlsó parton szakadna el a töltés. De ott bizonyosan különben áll, mint itt; itt pedig már olyan, mintha gyerekkéz építette volna játékból. Néz végig kanyargó vonalán fölfelé a gödörgazda, mint aki biztos benne, hogy ami késik, nem múlik.

– *Ahun a!* – mondja.

Jól föntesen, a kis nyárfa erdőn túl kettévált a töltés, és valami nagy darab sárgaság omlik be a zöld mezőre. Az a víz, és a hirtelen beálló csöndben hallatszik a harsogása, amint tépi és szaggatja a partot. Hát most már csakugyan huja mindennek, már nincs többé veszedelem, mert már megvan a baj, amin senki sem segíthet többé semmiféle hatalommal. Csak majd hátul, messze bent a vidéken, ahol egy kicsit magasodni kezd a táj, csinálhat nyúlगतat a nép, ha ért hozzá. A kubikos társaság sietve szedi össze a cókmozóját, s mindent talicskába rakván, megindulnak a töltésen, hogy valahol róla letérjenek. Sürgős dolog ez, mert ha előttük is elszakad a töltés, fogva maradnak. Lent a mezőkön kocsik vágtatnak a mérnökökkel, lovas zsandárok nagyon sebesen mennek a falvak felé, s egyfelől már hallatszik is, hogy verik félre a harangot. A főhadnagy hol siet, hol szalad, a töltésen szedegetve össze a legényeit. Elhagyja a kubikusokat, mert nehéz a sárban talicska, de az elhagyás azért nem baj, mert a pénzzel azért megtalálják, ha máshol nem: otthon.

– *Hát megjövendölte kend!* – szól a gödörgazdának, amint mellette elmegy.

A rövid pipaszár mögöl csendesen feleli az ember, tolvá a talicskát:

– *Nem először látok én ilyent, uram.*

A víz elég gyorsan terül, látszik a csillogása a fiatal vetés közt, amit most már hiába vetettek. Persze, ilyenkor nem tudni még, hogy meddig jut el, mert ha egyszer a mély helyeket megtöltötte, azután lassan halad. Mint mondani szokás: legel, mert éppen olyan a haladása, mint a legelő állaté. Hanem ahol ér van vagy árok, azon nagyon messze elszalad hirtelen, hogy aztán a végén kiöntson.

A gödörgazda megáll, és azt mondja a társaknak:

– *Majd ebbe a faluba mönnyünk le.*

Bólintanak rá, hogy jól van, és libasorban a talicskák újból megindulnak. Amint a töltésen lekanyarodnak, látják, hogy az árkok vize sárga, a falu laposabb oldalán mozog már a nép, a kétségbeesés erejével rakva a gátat. A toronyban kongatnak. A talicskaszij melledzőjének erősebben feszül neki a gödörgazda.

– *Ügyeközzünk embörök, ügyeközzünk.*

Oda igyekeznek a tethelyre. Hát ott csakugyan baj van, mert ha azt a kis darabot gáttal el nem kerítik, a falu közepéig beszalad a víz, és itt szélrül a templomot mindjárt elviszi. Hányják a földet, ahogy lehet, szakajtóval és istállós talicskával dolgoznak. Ott van már a főhadnagy is a legényekkel. A legények a háztetőn vannak, dobálják és hordják lefelé a nádat, a főhadnagy egy-egy rántással egész kerítésdarabokat tépdél ki, és veti a gát elébe palánknak. De csak erősebb a víz, mert a nyomás egyre nagyobb, s a laza kis földgát a közepén enged. A támadt nyíláson szökve fut át az ár, és sikoltoz az asszony nép, és szomorú némasággal áll a férfi. Két hatalmas karjával magához ránt két katonát a főhadnagy, és a nyílásba ugrik. A kubikoscsapat odaért, és nagyot ordít a gödörgazda:

– *Embörök!*

Egyszerre lefordul a talicskáról a suba, a gyékény, és a vízfelfogás paraszti tudósai vetik hirtelen latba karjaik erejét. Gyékényt borítanak előbb a derékig vízben állók elé, más felekezet a földet teremti oda nagy gyorsasággal, a harmadik csapat a templomkerítésről kapja le a rácsos kaput, és gyékénnyel borítva letámasztván, mögéje földdel dolgozik.

– *No!* – mondja a gödörgazda büszkén, mikor kész a tudomány, és betömték a szakadást.

Segítenek még, ahol jónak mutatkozik, azután azt mondja a gödörgazda a főhadnagynak:

– Uram, elázott-e a pénzünk?

– Nem ázott az – felel a tiszt –, csak derékig ért a víz.

– Akkor fizessön ki, uram, aztán hagy mönnyünk. Nincs mán itt nekünk mit keresni.

A bocskorosok is körülállják, hogy de bizony csak jó lesz most már, ha a pénzüket kiadják.

– Jól van – mondja amaz, és megindul azon vizesen –, talán csak tud itt valaki váltani, gyerünk a község házához. Hanem én ezt sem tudom, mi fizetés jár maguknak.

– Majd tudom én – felel a gödörgazda. – A kubikot most mán úgyse lehet számítani, hát napszám jár. Három egész napszám: hétfő, kedd, szerda, mög mára röggel kilenc óráig egy fertáj napszám. Fejenkint ez esik.

– És az a munka, amit itt csináltak?

A gödörgazda nemet int.

– Az nem számos – mondja. – Szögényöknek történt.

A bocskorosok bölintanak rá, hogy ez valóban úgy van.

1899, 1905

Kommentárok a szöveghez

A Szegeden és Makón nevelkedett Tömörkény életművében a Víznek nagy szerepe van – emlékeztetőül néhány novellacím: *Vizenjárók*, *Gugorázás*, *Szent Mihály a jégben*, *Megy a hajó lefelé* – különös tekintettel a „szegedi időszámítás” kezdetére, az 1879-es árvízre, amelytől számítjuk a Szeged újjászületését, a ma ismert „palotás Szeged” épülésének kezdetét.

„Már az egész héten látszott valami kedvetlenedés a töltésen a nép közt, mert ez néha úgy van, hogy bal lábbal kelnek az emberek, és ilyenkor mindenbe fönnakadnak. Alig találkozik egy is, aki ne morogna. Olykor, ha ássa lent a gödörben a földet, megáll munka közben, és maga elé tekint, azután nekivette a mellét a talicskahámnak, dacos némasággal halad föl a meredek járón, ami a magas töltésre vezet. A munka, amit végez, a legnehezebbek közül való, és aki nem benne nőtt fel, nem bírja csinálni. Ha belekezd is, kidől, vagy fél munkát sem végez. A kubikos tudja ezt, és a tudás önérzetet ad neki, amit emel az is, hogy többet keres, mint más napszámos. Munkája akkor kezdődik hajnalban, mikor már látni lehet a járó, amin föltozza a talicskát, és este akkor végzi, amikor már a járó látni nem lehet. Munkája olyan, hogy a húst, amit télen át magára szedett, egy hónap alatt ledolgozza, szikárok és soványok valamennyien, csak a lábuk szárán állanak hatalmas csomóban az izmok” – ez Tömörkény István írásának első bekezdése, amelynek első mondatai akár egy nagyregény kezdetének is beillenek, hogy továbbiakban aztán az írás

„szenvtelen” tudósításba menjen át, melynek stílusa megközelíti egy tudományos leírás objektivitását.

E „kedvetlenedés a nép közt” azonban több mint rossz ómen, voltaképpen inkább Tömörkény nemzedékének tapasztalatára vezethető vissza. Magyarországon a kora középkor évszázadai óta a nagy folyók (a Duna és mellékfolyói, pl. a Vág, a Dráva, a Száva, csakúgy mint a Tisza és mellékfolyói, kiváltképpen az Erdélyben eredő és Szegednél a Tiszába ömlő Maros) nagy tömegű ásványok (só), építőanyagok (szálfa, kő), és mezőgazdasági termények (gabona) szállításának fő eszközei voltak Magyarországon belül, sőt azon túl a fekete-tengeri és az adriai kikötők irányában is – egészen a vasúthálózat kiépítéséig, ami a XIX. század közepétől annak utolsó évtizedéig tartott. A folyószabályozás és vasúthálózat-építés a XIX. század Magyarországon egymást kiegészítő és támogató folyamatok voltak, s ekként előkészítették a modernizálódó agrárgazdálkodást, amelynek része volt a kialakuló mezőgazdasági gép- és gőzmalomipar, és előfeltételei voltak az alföldi települések urbanizálódásának, Szeged, Arad, Temesvár, Újvidék modern városokká, egyes esetekben nagyvárossá alakulásának. Ennek előtte Magyarországon a folyóvizek mentén művelt földművelés az ókori Egyiptomnak a Nílus ciklikus áradásaira és visszahúzódásaira alapozott agrárgazdálkodására emlékeztetett, amint azt Andrásfalvy Bertalan tanulmányaiban olvashatjuk (Andrásfalvy 1973, 1975).

Az ármentesítés és vasútépítés nagyszabású földmunkáit, a gátak és töltések építését – mert erőgépek akkor még nem léteztek – kubikosok végezték, akiknek testi erejével és szakmai tudásával sikerült a folyók, árterek és mocsarak szabdalta „középkorias” Magyarországot „modern” országgá alakítani.

Ezeknek a nagyszabású munkálatoknak azonban ára lett: az évenkénti rendszeres áradásokból, amelyeket a kisebb lapályok, mocsarak, nádasok, zombékok, medrek, csöpörkék, tocsogók nagymértékben képesek voltak fékezni, míg viszont az újonnan épített gátak közé szorított folyóvizek kiszámíthatatlan időközönként, előre láthatatlan módon hatalmas árvizekké tudtak duzzadni, melynek másik oka a folyók forrásvidékén, főleg a Kárpátokban történő, a korábbinál nagyobb mértékű fakitermelés, amelynek a keresleti oldalon előmozdítói éppen a városiasodó települések építkezései voltak. A gátépítés – és más földmunkák – mesterei, a kubikosok voltak az árvizek elleni védekezés szakemberei is. *„Szikár és alacsony emberek, rövid pipákkal, bocskorban, tótnak is nézheti őket, aki akarja, bár alighanem belehalna a tót, ha egy napra versenyt próbálna velük. Haladnak sebesen, mert soha lassan nem járnak a talicskával; úgy tetszik, mintha a talicska húzná őket, pedig ők tolják.”* A bocskor – a feudális rend legalsó kasztjának ez az öltözeke, ami a XIX. század végi Magyarországon még derogatív etnikai színezetet is kapott – paradox módon a modern szakmunkás-réteg első tömeges képviselőinek, a kubikosoknak is jelképes és büszkén viselt munkaviselete lett Magyarországon¹.

¹ Ifjúkorunkban, a múlt század 60-as, 70-es éveiben mi is büszkén viseltük ezt a lábbelit, az utolsó szegedi bocskorkészítő, Elek Gyula mester készítményeit. (Itt mondok köszönetet

A kubikosok természetes módon szervezett munkások: *„Bokrok szerint oszolnak meg, mint a halászok, minden bokor főnöke a gödörgazda, aki munkát vállal és számol.”* Tömörkény leírja, miként is történik náluk az elvégzett földmunkák utáni számolás: *„A buba kerek, toronyforma földoszlop a gödör közepén, amit a gödör ásásakor egy helyben hagynak, s annak magasságából számítják ki munka végeztével a kihordott földet kubik² szerint.*

A mérnök a maga módja szerint számol, a kubikosok gödörgazdája pedig csak ásonyéllel, de azért, ha a gödör hamisság nélkül való, leginkább össze szokott vágni a két számadás.” Öntudatuk és szervezettségük akkor mutatkozik meg, ha úgy látják, munkaadók nem jóhiszeműen ajánlanak nekik munkát: *„A kubikos azonban ért ahhoz, hogy mint kell nevelni a bubát. A kis földtornyot éjjel finoman elmetszik a közepén, s egy-egy arasznyi földet építvén hozzá, a tetejét ismét ráteszik. Azon ott zöldell az a fű, amely akkor is rajta élt, mikor még mező volt a gödör helyén, s annak ott is kell lenni, mert az a bizonyosság arról, hogy nem történt csalás a bubával. Ezért úgy a közepibe építik bele a földet olyan ügyességgel, hogy aki nem járatos benne, soha észre nem veszi, hogy a buba nevelve van. Így furfangoskodnak is ott, ahol lehet, mert ez szokás. Mikor a csángókat hazahozták Moldvából, kubikosmunkát adtak nekik, hogy keresetük legyen. Ahhoz tanító kellett, adtak is melléjük öreg kubikosokat, akik legelső sorban arra tanították meg az atyafiakat, hogy mint kell nevelni a bubát, és csak azután fogtak a mesterség egyéb tudományához. – Nem valami jeles dolog, de nekik is van furfangban részük, mikor becsapódnak. Elviszik messze vidékre, munkahely gyanánt jó földet ígérnek, ahhoz képest alkudnak, s amint odaér, látja, hogy be van csapva. Vagy agyagos a föld, vagy kavicsos, de hát hiába, most már hogy jöjjön onnan a messziből vissza? Nem lehet. Csak vágja hát ásójával a földet, és szótalan munkájában az esze azon jár, hogy ennek az ásonak az élet más helyre is bele tudná vágni.”* Szervezettségük kulcsa a nemzedékeket, sőt nemzetrészeket átfogó szolidaritás – a Moldvából hazatelepített csángóknak először a maguk érdekeit „furfanggal” védő „buba nevelését” tanították meg – és az ettől nem független természetes kiválasztódás, hogy ki lesz a „bokrokon” belüli „cimborák” közül a „gödörgazda”, aki „munkát vállal és számol”.

„Mint nagy lomha kígyók fekszenek [a töltések] esztendőkön át a parton anélkül, hogy valami hasznukat lehetne látni. [...]

Mígnem aztán egyszer játékos kedve támad a víznek, és nagy sokaságban kezdenek úszni lefelé hallgatag tömegei. Honnan jön ez a sok? Ha eddig volt, hol rejtőzött esztendőkön át? A víz a kérdésekre nem felel, csak elhagyja medrét, és bemegy a fűzfák alá lakni.[...] Az a kérdés, hogy van megcsinálva a töltés. Ha rosszul, akkor kitörik az oldala, és hamarosan temető lesz minden. [...]Egy hét előtt innen a töltésről még nagyon szép akácerdőt láthattál, amint enyhe színével kivált a haragoszöld vetések közül. Most ha keresed, nem látod, a helye üresen és kopáran áll: az erdőt elvitték karónak, s talán azt sem kérdezték, hogy kié.

testvéröcsémnek, Dr. Simoncsics Jánosnak, aki még emlékezett a mester nevére).

² A görög-latin eredetű kubik < cubus 'háromdimenziós egyenlő oldalú mértani idom = kocka, a Dugonics András alkotta geometriai szaknyelven köb-.

Nincs úr: Senki sem úr, csak a kubikos meg a mérnök. Van ott katonaság is, amely a távoli falvakból és a tanyák közül odahajtotta a munkaerőt, de az csak mellékes munkára való. A kubikos rangban előlép, a kétkézi munkából kiválik a mesterembe. Már nemcsak izmai erejénél fogva több, mint a más, hanem az értelemnél fogva is. Ő látja meg legelsőbb a szivárgást vagy ama veszedelmességet, mikor a nagy lomha töltés arra készül, hogy néhány ölnyire elcsússzon a helyéről.” Ez utóbbi bekezdés első mondata különösen jelentőségteljes, mert jelzi, hogy itt az aktuális társadalmi rend fölötti erők állnak egymással szemben: a (hatalmas természetet képviselő)Víz és a (hozzá képes kicsiny, de tudással bíró) Ember.

„A morgás végig halad a töltésen. A mérnökök sejtik, hogy valami készül, de még nem tudják: mi. Egy gödörgazda azt kiáltja a töltésről: – Huja!

– Huja !

A munka zaja után ijesztő nyugalom áll be. A tengernyire nőtt folyó, amelynek nem látni a túlsó oldalát, kavarog, szálfákat vagdos a töltéshez, és átdobálja rajta a kitépett karókkal együtt. Már nagyon mérges. Csupa sár az egész töltés, mert hisz a háta mögül is a szivárgó vízből hordták már a földet a tetejére. A végig sáros, csatakos alakból, aki elősiet, aligha nézné ki valaki az urat, mert itt nem érnek rá ruhát váltani.

– Mi az, emberek, mi az? – kiáltja messziről. – Mi van itten!

Nem felel a kérdésre senki, csak a gödörgazda mutat gúnyosan a sárga tengerre, és azt mondja:

– Viz.”

Abban az időben a kubikosok még nem ismerték a sztrájk (< strike) szót, de ismerték a jogaikat védő munkabeszüntetést, aminek neve a *huja!* volt, s azt jelentette, hogy „álljunk meg, valami baj van, s amíg ezt nem javítják ki, addig állni is fogunk”.

„– Ha a víz mög nem száll, elszakad bizonyosan [a töltés]” – mondja a gödörgazda, s innentől kezdve új alku kezdődik: „Nézze csak az úr – magyarázza az ember, és odasereglenek a többiek –, én abba vagyok beleállapodva a cimborákkal, hogy szombatig mán nem löszünk itten. Addig nem várhatunk a pénzzel, mert ha elszakad a tötés, mindönki szétszalad, osztán sönki se fizet ki bennünket . [...] Hát most azt akarjuk, hogy ami kubik eddig vót a hétön, fizesse ki mingyár. Ezentúl mög nincsen kubik, hanem napszámba mén a munka fejenkint.”

De a fizetéssel is baj akad, mert a mérnöknek csak nagy címletű bankói vannak. A kirendelt katonaságból egy a testi ereje és segítőkészsége, alkalmas vezető volta miatt a kubikosok tiszteletét is elnyerő főhadnagy segíti a mérnökön:
„Adj ide egy ezrest – mondja a katona. – Más itt nem segít.

– Hát a katonaság?

– Az én tizenöt emberem két mérföldnyire van egymástól. A kényszer különben sem használ, több kárt tehet a kubikos, mint hasznót, ha akar.

S az ezrest lobogtatva a kezében, odalép a tiszt az ásós, csákányos kubikosok közé.

– Nem lehet fizetni, emberek – mondja. – Nincs aprópénz. Hanem pénz van, itt is az ezres bankó, de van még több is. mindenki láthatja, hogy nincs itt trafikosbolt, ahol váltanának.

– *No, az nincs – szóltak a tömegből.*
– *Hát itt a pénzünk nálam, a mérnök úr ideadta nekem. Akármilyen lesz a töltéssel, a pénzüket nálam mindig megtalálják. Megbiznak-e bennem hát, mi?*
– *Honné! Mög hát! – hallatszik mindenfelől csak a gödörgazda szól:*
– *Hanem...*
– *Nos?*
– *Ha elszakad a tötés, ami hummink itt vesz, megfizetik-e?*
A főhadnagy rámutat a pénzre:
– *Az is itt van benne.*
– *Hát akkor gyerünk – int az embereknek a gödörgazda, és mennek a bocskorosok mind vissza az elhagyott munkához.”*

A jelenet, amellett, hogy akár a „klasszikus” osztályharc példája lehetne, ismételtén megmutatja, hogy itt magasabb erők működnek, aminek különös voltát épp az jelzi, hogy éppen egy katonatiszt szájából hangzik el, hogy ti. „a kényszer különben sem használ”. És amitől félték a kubikosok, be is következik:

„– *Ahun a!* – mondja [a gödörgazda].

Jól föntesen, a kis nyárfaerdőn túl kettévált a töltés, és valami nagy darab sárgaság omlik be a zöld mezőre. [...] Lent a mezőkön kocsik vágatnak a mérnökökkel, lovas zsandárok nagyon sebesen mennek a falvak felé, s egyfelől már hallatszik is, hogy verik félre a harangot. A főhadnagy hol siet, hol szalad, a töltésen szedegetve össze a legényeit. Elhagyja a kubikosokat, mert nehéz a sárban a talicska, de az elhagyás azért nem baj, mert a pénzzel azért majd megtalálják, ha máshol nem: otthon.

– *Hát megjövendölte kend! – szól a gödörgazdának, amint mellette elmegy.*
A rövid pipaszár mögül csendesen feleli az ember, tolvaj a talicskát:
– *Nem először látok én ilyent, uram.”*

És most következik az ár leírása, amiben benne van az egykori, folyószabályozás előtti kiöntések emléke is:

„*A víz elég gyorsan terül, látszik a csillogása a fiatal vetés közt, amit most már hiába vetettek. Persze, ilyenkor nem tudni még, hogy meddig jut el, mert ha egyszer a mély helyeket megtöltötte, azután lassan halad, Mint mondani szokás: **legel, mert éppen olyan a haladása, mint a legelő állaté.** (Kiemelés tőlem. S. P.) Hanem ahol ér van vagy árok, azon nagyon messze elszalad hirtelen, hogy aztán a végén kiöntson.*

A gödörgazda megáll, és azt mondja a társaknak:

– *Majd ebbe a faluba mőnnyünk le.”*

A víz elérte a falut. A falu népe a katonákkal együtt nyúlgátat épít, s megérkeznek az árvízi védekezés „szakmunkásai”, a kubikosok is.

A szöveg mítoszi távlatban

Tömörkény „realista” stílusa mögött mítoszi távlatok tárulnak föl, ahol a Természet és az Ember között mély szakadék tátong. Az Ember felől nézve ennek mítoszi példája Prométheusz. „aki ellopta a tüzet az atyaisten Zeustól, és elárulta a tűzgyújtás titkát – írja Thass-Thienemann Tivadar, a nyelvpszichológia nagy mestere. – Megtanította az embereknek azt az ezzel kapcsolatos titkot is, hogy miképp lehet az állatokat háziasítani és földet művelni. E tettek a megtermékenyítés természetes folyamatába való emberi beavatkozást is magukban foglalják. Prométheusz a legrosszabbat is megpróbálta, a legfőbb tiltott cselekedetet is: embert formált agyagból, azaz emberi életet hozott létre. E tetteit az atyaisten Zeusz lázadásnak és bűnnek vette. A tűzgyújtás és a Földanya megtermékenyítése a Természet rendjén uralkodó Atya előjoga volt. Bármilyen természeti folyamatba való emberi beavatkozás magában hordta a véték és bűn vetését. Mégis, az ember törekvésének lényege az önérvényesítésre és szabadságra éppen ez: hogy ki akarja szabadítani magát a természet törvényei alól, hogy uralma alá hajtja, leigázza a Természet erőit. Ennek megfelelően lett Prométheusz a humanizmus és a fölvilágosodás legfőbb szimbóluma.

Maga a név talán egy régi görög ’tüzet dörzsöl’ jelentésű ige másodlagos racionalizálásának vagy újraértelmezésének az eredménye. Úgy értették, mint ami kapcsolatos a *pro-méthész* ’előre gondolkodás’ fogalmával, a *pro* ’előre’ és *mathein* ’tanul’ igéből. Ez a *mathéma* ’a megtanult dolog, tanulás, tudás’ igei előzménye, különösen, ahogy a prediktív matematikai tudományokban értjük. Az absztrakt gondolkodás a gyakorlatias görög elme számára nem más, mint „előre gondolkodás”, tehát *pro-méthész* azt jelenti ’előre gondolkodó, gondoskodó, körültekintő’, amint a görög *pro-métheomai* ’előre gondoskodik valamiről’ is sugallja.” (Thass-Thienemann I, 2016: 268-269).

A Tömörkény mérnökeinek és kubikosainak prométheuszi vétke – noha ők nem tűzzel, hanem vízzel kapcsolatban követték el – nem csak abban állt, hogy „ki akarták szabadítani magukat a természeti törvény alól, hogy leigázzák a természet erőit”, de abban is, ahogy a kubik mennyiségét a „bubával nevelik”, azaz „embert formálnak agyagból” – ez utóbbi azonban „furfanggá” szelődül Tömörkény „realista” fölfogásában.

Ami a mítoszi fölfogást emberközelié teszi Tömörkénynél, hogy árvízi vészhelyzetben „nincs úr”: mindenki egyformán ember, legyen az kubikos „cimborá”, vagy „sáros úrforma” mérnök vagy főhadnagy, pedig Tömörkény hároméves erdélyi, boszniai, bécsi szolgálata alatt igencsak megtanulta, hogy mekkora rangbéli különbségek vannak katona és katona, sőt civil és katona között. Ennek ellen- példájául hadd említsem itt Tömörkény Lengyel András újraközölte levelének két részletét, amelyet Görgey Arthurnak írt. Tömörkény levele válasz Görgey levelére, melyben azt írta: „Alkalomadtán egyszer – ezelőtt sok évvel – Jászai Mari önnagyságának is elpanaszoltam, mily parányi keveset tudok a magyar nép belső életéről, mire ő legott az Ön remekül megírt (saját szavai) tárcacikkeit ajánlá figyelmembe. // Azóta járatom a *Pesti Hírlapot* – és mint nyalánk gyerek a csemegének – úgy örülök minden tárcacikknek, mely

fölött az áll: // *Írta: Tömörkény István.*// Azoknak köszönöm a párját ritkító élvezetet, mit a magyar nép belső életének egy-egy jellemvonása ily remekül megvilágítva nyújt.” Amire Lengyel András itt fölhívja a figyelmet Tömörkény kapcsán, az az ő egykori olvasó közönségének, a kor szellemi elitjének egymásra hangoltsága, izlésbeli egysége, amit az ő írásművészete is tovább erősít. Ez az egység és az embertársát tisztelő méltóság mutatkozik meg Tömörkény válaszában is, amit a kor rang- és címkorságával ellentétben úgy kezd egyszerűen, hogy: „Tábornok Úr!”, és úgy végzi, hogy: „Teljes és illendő tisztelettel // vagyok // honfitársa // Tömörkény István” (Lengyel 2019: 262).

A Természet elleni lázadás – a prométheuszi vétek – emberi jóvátétele a falut elérő árvíz ellen emelt nyúlgát lesz, amelynek építésében a falu népe, a kirendelt katonaság mellett a még idejében megérkező kubikosok is részt vesznek. A sebtiben emelt, improvizált nyúlgát a Természet hatalmas erőihöz képest csekély mértékű emberi tett, amit az embertársak iránti együttérzés és a szolidaritás emel isteni magasságba. A nyúlgát elkészültével aztán eljön az elszámolás ideje:

„– No! – mondja a gödörgazda büszkén, mikor kész a tudomány, és betömték a szakadást.

Segítenek még, ahol jónak mutatkozik, azután azt mondja a gödörgazda a főhadnagynak:

– Uram, elázott-e a pénzünk?

– Nem ázott az – felel a tiszt –, csak derékig ért a víz.

– Akkor fizessön ki, uram, aztán hagy mönnyünk. Nincs mán itt nekünk mit keresni.

A bocskorosok is körülállják, hogy de bizony csak jói lesz most már, ha a pénzünket kiadják.

– Jól van – mondja amaz, és megindul azon vizesen –, talán csak tud itt valaki váltani, gyerünk a községhez. Hanem én azt sem tudom, mi fizetés jár maguknak.

– Majd tudom én – felel a gödörgazda. – A kubikot most mán úgyse lehet számítani, hát napszám jár. Három egész napszám: hétfő, kedd, szerda, mög mára röggel kilenc óráig egy fertáj napszám. Fejenkint ez esik.

– És az a munka, amit itt csináltak?

A gödörgazda nemet int.

– Az nem számos – mondja. – Szögényöknek történt.

A bocskorosok bölintanak rá, hogy ez valóban úgy van.”

Irodalom

Andrásfalvy B. (1973). *A Sárköz és a környező területek ősi ártéri gazdálkodása és vízhasználata a szabályozás előtt*. Vízügyi Történeti füzetek 6.

Andrásfalvy B. (1975). *Duna mente népének ártéri gazdálkodása Tolna és Baranya megyében az ármentesítés befejezéséig*. Tolna Megyei Levéltár.

Lengyel A. (2019). Görgy és Tömörkény. In Uő. *Tömörkény-tanulmányok*. Tiszatáj Könyvek 261-264.

- Thass-Thienemann T. (2016) *A nyelv interpretációja. I. A nyelv szimbolikus jelentése*. Fordította: Simoncsics P., Tinta Könyvkiadó. (Eredeti: *The Interpretation of Language. Volume I: Understanding the Symbolic Meaning of Language*. Jason Aronson, Inc New York, 1973.)
- Tömörkény I. (1974). Munkások. In Uő: *Így volt rendelve*. Elbeszélések. (vál.) Péter L. Szépirodalmi Könyvkiadó, 124-137.
- Tömörkény I. (1977). *Válogatott novellái*. (vál.) Vas I. Szépirodalmi Könyvkiadó.